

Vasja Cerar
Ljubljana

VESELJE DO BRANJA IN KONEC OTROŠTVA

Ker nisem strokovnjak za teorijo in pedagogiko mladinske književnosti niti ne raziskovalec komičnega ali tragičnega, bom svoje razmišljanje za pričujoči simpozij zasidral na stvarnih dejstvih in lastnih izkušnjah – orisal bom nekatere tipološke in zvrstne značilnosti v sodobnem založništvu za najstnike. Bolj kot posamezno besedilo in njegovo pripovedno bogastvo me zanima fenomen mladinske proze, njene vsebinske različice, tematski sklopi, slogovne posebnosti, predvsem v diahroni paradigmi, ki pogojuje tudi sodobno družbo in družino, pa tudi načini distribucije in recepcije, kakršne opažam v svojem poklicnem angažmaju – to je v založništvo za mlade bralce.

Moje delovanje in razmišljanje se omejujeta izključno na t.i. mladinsko književnost, namenjeno bralcem, starim med 10 do 18 let. Bolj kot poudarjanje tradicionalnih značilnosti te družbene skupine kot plahih, nezrelih in naivnih najstnikov, je njihov bistveni označevalec dejstvo, da intenzivno odraščajo in zavestno vstopajo v svet odraslih. To je bolj kulturno kot biološko dejstvo, ki iz generacije v generacijo, celo iz leta v leto spreminja svojo podobo in pomen.

Izhajati iz tržno usmerjene gospodarske dejavnosti, kakršno je založništvo, v okviru literarne vede na prvi pogled zveni problematično, saj se je na slovenski knjižni trg po letu 1991 zgrnil orjaški val (pretežno uvoženih) otroških knjig dvomljive estetske in vzgojne vrednosti. Čeprav se v pričujočem sestavku odrekam vrednostnim sodbam, je to zanimiv in zgovoren podatek o opaznih spremembah na najširšem horizontu mladinske književnosti. Ta se razteza od pisanja in objavljanja (ne zgolj leposlovnih) knjig za mladino vse do različnih interesnih področij najstnikov, ki samo na prvi pogled nimajo nobene povezave z literaturo, saj odmevajo do najširših družbenih in zgodovinskih implikacij, posredno ali neposredno vendarle povezanih z mladinsko književnostjo – pri čemer dajem enakovreden pomen obema besedama tega pojma. Paradoksalno smo danes bolj informirani o znanstvenih teorijah književnosti kot o vsebini tistega dela definicije, ki se nanaša na bralca – kaj danes mladina pričakuje od literature in kako se prepozna v njej?

Po mnenju Neila Postmana, avtorja zanimive knjige *The Disappearance of Childhood*, je fenomen otroštva oziroma mladosti zgodovinsko odvisen od branja, književnosti in sistema izobraževanja. Otroštvo kot družbeno priznani status, ki mu pripadajo tudi posebne pravice in atributi, je staro komaj dobrih 200 let. V srednjem veku so bili otroci samo majhni odrasli, v zgodnjem kapitalizmu pa cenena delovna sila, mnogi so bili klateži, sirote ali zavrženi v sirotišnice, tudi zanje je

veljala smrtna kazen. Za problematiko, ki bi se je rad dotaknil, se mi zdijo pomembne predvsem tiste značilnosti, po katerih se otroci razlikujejo od odraslih in jih torej v procesu odraščanja postopoma premagujejo. Poleg pridobivanja splošne in strokovne izobrazbe, otroštvo in odraščanje bistveno označujejo tabuizirana področja osebnega in družbenega življenja: ljubezen in spolnost, moralne dileme, vulgarno izražanje, razvrat, alkohol, droge, incest, nasilje, vojne, bolezen, smrt, moč, politika, denar... Otroštvo je torej stanje blažene nevednosti, odraščanje pa odkrivanje skrivnosti sveta odraslih. Ti otroke sicer negujejo in vzgajajo, hkrati pa jim vcepljajo lastni sram pred zmolčananim. Iz tega sledi, da se je otroška književnost v preteklih obdobjih hočeš nočeš navezovala na potlačene in zmolčane teme, relacije in pojme, seveda v obliki pravljic in z govorico simbolov, kar je uspešno razkrila psihoanaliza. Grdo in površno bi bilo reči, da se je ob koncu tisočletja čas pravljic iztekel, vsekakor pa se je močno skrčil – v zadnjih desetletjih celotno odraščanje (tako osebno kot literarno) poteka vedno hitreje in t.i. realistična faza nastopi veliko prej kot nekoč.

Neizpodbitno dejstvo je, da mladi dandanes niso več pripravljeni (ali celo ne sposobni) prebirati kvalitetnih in obsežnejših klasičnih besedil, ki bi si po vseh literarnih in vzgojnih kriterijih zaslužila oznako nesmrtna. Žal se enako godi tudi vsem drugim manj zahtevnim, recimo pustolovskim epopejam, katerih epizode smo si še pred nekaj desetletji mrzlično podajali pod šolskimi klopmi. Nekako smo se sprijaznili z dejstvom, da knjiga že v zgodnji adolescenci (torej ravno v letih, ko se otrok šele nauči tekoče brati) izgubi osrednjo vzgojno, estetsko in razvedrilno vrednost. Ali mladi res postajajo popolnoma nehvaležni, nezainteresirani in nepismeni nebralci? Ne pritegnejo jih več *Aličine dogodivščine v Čudežni deželi*, mitične in epske razsežnosti Jalnovih *Bobrov*, Finžgarjevega *Pod svobodnim soncem*? Veselje do branja kot notranja motivacija je očitno splahnela, željo po spoznavanju domišljajskih svetov, dinamičnih zapletih in srečnem koncu je seveda veliko lažje zadovoljiti pred elektronskim ekranom. In če smo poštene, sodi ekranizacija zgodb med pozitivna poslanstva televizije – slika marsikdaj res pove več kot tisoč besed. Bolj usodno vlogo je TV odigrala na tistih, že omenjenih področjih odraščanja, ki spoznavno, estetsko in vrednostno oblikujejo mladostnikov odnos do sebe, življenja in sveta.

Naj bom iskren – osebno glede usode branja nisem pesimist. Prepričan sem, da mladi tudi danes radi posegajo po knjigah, z enako radovednostjo in nič manjšim zadoščenjem kot pred desetletji prebirajo 'svoje' knjige, knjige svoje generacije. In generacije se menjajo vedno hitreje, z njimi pa tudi literarni okus, potrebe in odnos do tradicije. Naj kot preprost primer življenjskega in literarnega creda današnjih najstnikov opišem odnos sicer povsem pozitivne junakinje, najstnice Celine iz romana *Barvni ekran* ameriškega pisatelja Brocka Colea do domače naloge iz ameriške književnosti. Koliko gneva in prezira je deležen ubogi Holden Caulfield, junak kultnega Salingerjevega romana *Catcher in the Rye* (Igra v rži, Varuh mlade rži), ki jim ga je naložil za domače branje dobronamerni učitelj, ostareli hipi.

In zdaj k osrednjemu vprašanju – Kaj in zakaj mladi danes z veseljem berejo, kaj hočejo brati in kakšni so danes knjižni programi uspešnih založnikov? Kot rečeno, so nekatere knjižne zvrsti postale nezanimive in praktično izumrle. Njihovo vlogo so prevzeli novi mediji, nekateri v osiromašeni, drugi v oplemeniteni obliki. Podobna usoda je doletela ulične igre in ročna dela. Navsezadnje pa si vsi, pisatelji, starši, učitelji in uredniki želimo, da bi otroci več in raje brali. Vendar tega ne

moremo doseči z nobeno obliko prisile. Upoštevati je treba tudi pravice bralcev, o katerih piše Daneil Penac v knjigi *Čudežno potovanje*: Tudi otroci imajo pravico nebrati, brati površno in samo tisto, kar jih zanima, odložiti knjigo pred koncem in jih brati več hkrati v poljubnem neredu. Ne preostane nam drugega, kot da jim to omogočimo.

Zato – kljub nujni krčitvi in prerazporeditvam programov iz različnih ekonomskih, kulturnih in političnih razlogov založbe nenehno izdajajo nove naslove v obstoječih in novih knjižnih zbirkah, skupno število naslovov se celo večja, ali pa vsaj ne zmanjšuje. Drznem si trditi, da po svetu, pa tudi pri nas, mladinska književnost ni ogrožena ne v obsegu ne v kvaliteti, vsekakor pa doživlja pomembne spremembe. Omenil sem že, da se vedno mlajša publika (kmalu po 8. letu starosti) srečuje z realistično povestjo, novelami in romani, ki se dogajajo v prepoznavnem urbanem in družinskem okolju, ki ga sicer občasno prešine žarek pravljičnega ali domišljjskega, še bolj pogosto pa ga spremlja pomembna življenjska izkušnja, disonanca porušenih odnosov, ali kanček gorčine resničnega življenja.

Še bolj jasna in zgovorna je podoba sodobne proze za najstnike, tako za mlajše kot starejše. Meja med srednjo in višjo stopnjo je skorajda že zabrisana, bolj kot pri tematiki je opazna kvečjemu le še v težavnosti pripovednega sloga in zunanjem obsegu. Zdi se, da pisci mladinskih romanov kar tekmujejo, kdo bo ostreje zarezal v občutljivo tkivo odraščanja: zorenje, ljubezen in spolnost so samo še prežvečena ironija neresnih najstniških dnevnikov in rožnato obarvanih serijalk. Ko sem že pri komercialnih serijah, naj omenim še izredno obsežen korpus tematičnih žanrov – grozljivk, srhljivk in kriminalk, ki imajo značaj razvedrilnega branja, pa naj se to sliši še tako sarkastično.

Uspešnice z repertoarja najboljših tujih in domačih založnikov in kandidatke za najbolj ugledne knjižne nagrade opisujejo temne plati mladosti: bolezen (anoreksija, levkemija, aids in psihoze), ločitev, smrt, nasilje v družini in med vrstniki, incest, homoseksualnost, zlorabe, boj za preživetje, rasizem, neonacizem, srečanja z drogo in še bi lahko naštevali. Med uspešnicami na slovenskem trgu še vedno odmeva *Mi, otroci s postaje ZOO* in sodobni romani o najstniški nosečnosti, o preizkušanju vzdržljivosti telesa in duha in podobna drzna besedila.

Mladi današnjega časa se imajo pravico seznaniti s tabuji, ki so jih odrasli skrivali pred njimi vse od rojstva otroštva kot fenomena. Je to 'poodraslenje' konec otroštva, se sprašuje Postman. Je tega res kriva televizija, ki je najbolj demokratični in zato najbolj nevzgojni medij? Smo mladim odrekli pravico do nedolžnosti, smo jih z razkritjem sramotnih in krutih plati življenja spet prisilili postati majhni odrasli? Ali zato mladi ne morejo verjeti pravljam in hočejo odrasti čim mlajši? Še dobro, da pri tem iščejo in najdejo odgovore v literaturi in si tako vsaj malce podaljšajo mladost. Še dobro, da jim je književnost to sposobna ponuditi. Založnikom in očitno tudi bralcem se zdi povsem sprejemljivo, da so 'problemski romani' pravzaprav romansirani novinarski feljtoni, serije ljubezenskih in strašljivih prigod pa tipizirane žanrske šablone, že stoletja znane kot trivialno čtivo, ki jih najboljši pisci v obliki literarnih eksperimentov večje zlorablajo za sporočanje klasičnih pozitivnih sporočil.

V zagovor angažiranemu realizmu naj poudarim pomembno, če ne bistveno značilnost teh besedil: naj bo tema še tako depresivna, večino (boljših) besedil, ki se ponavadi znajo vzdržati vsakršnega sprenevedanja in moraliziranja, preveva močan, individualiziran, oseben, živ, empatični pripovedovalec, s katerim lahko

mladi bralec uspešno in prostovoljno naveže pristen stik ter se poistoveti z njegovo usodo. Morda se ravno s tem prične tudi katarza, tisto spoznanje samega sebe, ki je temelj in plemeniti smoter tragedije.

Opisane razmere na tržišču kot širši kontekst mladinske književnosti omenjam v okviru osrednje teme simpozija o komičnem in tragičnem v mladinski književnosti, čeprav sta zastavljena pojma izrazito tekstualnega značaja. Resnično tragičnih del v mladinski književnosti je zelo malo, več je žalostnih in komičnih, najboljša so nemara tragikomična (ali vsaj veseložalostna), najbolj zanimiva pa je pestra paleta žanrov, slogov in tem, ki so se uveljavile v zadnjem desetletju ali dveh. Vprašanje tragičnega in komičnega v sodobni mladinski književnosti opažam kot sobivanje empatičnega, osebno in družbeno angažiranega pripovednega realizma ter hkratne produkcije razvedrilu namenjenega kiča, ki pa je ob ustreznem marketingu edini možni odgovor na poplavo televizijske zabave. Samo na tak način bo veselje do branja ohranilo svojo vlogo in pomen v naši kulturi, ki skupaj z navdušeno mladino postaja vse bolj odvisna od računalniških omrežij.

Summary

JOY FOR READING AND THE END OF CHILDHOOD

The meditation upon the changing meaning of children's literature is based on the genre-typological outline of some trends in publishing for the teenagers of our time and the speculations about childhood as a historically based phenomenon. The Old Greek division into the comedy and the tragedy is in the modern post-industrial culture perpetuated as the co-existence of trash and emphatic utilitarian realism.

Prevod/Translated by: *Bojana Panevski*